

ХРОНОТОПНА МОДЕЛЬ МЕЖІ-ПОЛОНУ В КНИЗІ А. БЕССАРАБА «МИ НЕ МАЄМО ПРАВА НЕ БУТИ СИЛЬНИМИ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 007 : 304 : 070

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).186–189.

Журавська О. Хронотопна модель межі-полону в книзі А. Бессараба «Ми не маємо права не бути сильними»; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано композицію книги А. Бессараба «Ми не маємо права не бути сильними» як один із чинників її актуалізації в художньому й медійному дискурсі, визначено особливості моделі хронотопу межі-полону, що відображає процес себевіднайдення особистістю, схарактеризовано концептосферу поетичного ядра й наративних стратегій інтерв'юера та героя інтерв'ю у ній.

Ключові слова: хронотопна модель, межа-полон, інтерв'ю, концепт, наративна стратегія.

Постановка проблеми. Протягом останніх п'яти років в українському медіапросторі з'явилася численна кількість видань воєнної тематики, абсолютно різних за критеріями фаховості, способу публікації, висвітленої проблематики тощо. Зокрема аналітичний матеріал з цього питання час від часу публікує в соціальному пабліку Ганна Скоріна з хештегом #Книги_про_Війну.

Актуальність дослідження цієї художньої й публіцистичної літератури зумовлена низкою чинників, ієрархія яких, звісно, визначається завданням дослідника: це й потреба упорядкувати відомості про журналістські й письменницькі матеріали певного періоду й тематики, визначити вітчизняні медійні й художні тенденції, зокрема й у контексті загальносвітового тощо.

У цій роботі запропоновано аналіз текстів книги А. Бессараба «Ми не маємо права не бути сильними» (інтерв'ю, поетична добірка) з позицій часопросторової організації як явища, з огляду на змістово-композиційні особливості, водночас і художнього, і медійного дискурсів. Порівняльний аспект, крім того, дозволяє поглибити розуміння специфіки культурного й масмедійного видів комунікації. При цьому застосовується розроблений Н. Астрахан методологічний підхід до вивчення літературного твору, що враховує його дуальну природу, який адаптується й до вивчення творів журналістських. Згідно з ним, теоретичне вивчення творів передбачає два пов'язані напрямки, що відображають перехід від статичної аналітичної моделі (мовної) до динамічної інтерпретаційної моделі (мовленнєвої) [Астрахан 2015, с. 20–23].

Отже, **мета статті** – проаналізувати хронотопну модель межі-полону та особливості розгортання пов'язаної з нею авторської рефлексії в контексті частин із інтерв'ю, віршами, фотографіями й зумовленого книгою медійного мінідискурсу.

Виклад основного матеріалу. Книжка «Ми не маємо права не бути сильними» [Бессараб 2019], підготовлена київським видавництвом «Темпора», була опублікована в 2019 році в межах благодійної програми підтримки сімей українських полонених. Складається видання із невеличкої передмови і трьох,

на нашу думку, рівноцінних частин. Насамперед це інтерв'ю волонтера і керівника проекту «Книги для фронту» Тімура Нішніанідзе із Андрієм Бессарабом, який 14 тисяч годин провів у неволі [Бессараб 2019, с. 10–48]; віршів героя інтерв'ю, написаних у полоні [Бессараб 2019, с. 49–94] та фото додатку [Бессараб 2019, с. 95–111]. Із передмови дізнаємося, що автор до початку воєнних дій на сході України був будівельником, успішно розвивав бізнес. Саме через фах він увійшов до складу інженерно-технічного батальйону. А навесні 2016 року, за кілька тижнів до демобілізації, потрапив у полон. Перебуваючи в неволі, записував свої спостереження, роздуми й почуття. Після визволення за допомогою друзів і небайдужих людей видав книжку на 111 сторінок, кошти від продажу якої планує спрямувати на підтримку полонених українців та їхніх родин.

Отже, маємо справу із художнім книжковим виданням, основу якого складає поетична частина, що, між тим, не впливає на той факт, що його значущість для масмедійного дискурсу, на відміну від художнього, актуалізована. Цей аспект підкреслюється і в анотації, де, зокрема, зазначене таке: «друга частина книги – емоції, викладені на маленьких аркушах паперу й оформлені у віршовані рядки. Ці вірші не є високою поезією, але вони вражають своєю щирістю і світлом (Курсив наш – О.Ж.)» [Бессараб 2019, с. 8]. Під час презентації книги в харківському медіацентрі «Накипело» запрошений гість і друг автора книги згадує історію публікації й розповідає, як звертався до відомих українських видавців, які через відсутність художньої глибини відмовлялися брати рукопис у роботу [Презентація книги 2019, (09:15–09:50)].

Художнє, принаймні за оформленням, видання на цьому етапі (маємо на увазі час дослідження, тобто 2-гу половину 2019 року. – О. Ж.) характеризується прив'язкою до актуальної для дійсності, а не символічної реальності, точці часу й простору, що, за визначенням Г. Почепцова, є ознакою масмедійного тексту [Почепцов 2001, с. 351]. Воєнні дії на території країни ще тривають, сотні людей залишаються в неволі, а сотні постійно перебувають під загрозою потрапити в полон. Тож об'єктивна

потреба привернути увагу суспільства до актуальної проблеми сьогодення, необхідність віднайти дієві способи її розв'язання, помножені на бажання транслювати суб'єктивний досвід випробування-межі й породжене ним переосмислення себе й світу, формує явище, що інтегрує ознаки текстів масмедійного й культурного дискурсів, зокрема недовговічність і довговічність життєвого циклу, особливості функціонування як тексту, що витісняє попередній чи є його альтернативою, об'єктивність і суб'єктивність психологічної відповідності дійсності [Почепцов 2001, с. 351].

Поступово книга, що отримала від видавців характеристику художньо неважкої, набуває своєї масмедійної значущості й утворює шляхом публічних презентацій-дискусій з приводу проблеми полонених українців, публікацій і трансляцій в інтернеті, телевізійних сюжетів тощо свій актуальний медійний мінідискурс. Навіть побіжний аналіз заголовків, лідів і текстів публікацій цю тезу підтверджує: «Ветеран АТО написав книгу перебуваючи в полоні і нею прагне привернути увагу до теми військовополонених» (сайт Армія FM); «В Харькове боец АТО презентує книгу о 19 месяцах в плену у террористов» (сайт <https://newsroom.kh.ua>); Андрій Бессараб, ветеран АТО, поет: «Ідея моєї книги – привернути якомога більше уваги суспільства до теми військовополонених» (сайт <http://lenta.kharkiv.ua>) тощо. Віддзеркалення цієї ідеї інтеграції спостерігаємо і на рівні композиції книги. Адже її смисловим центром є поетична частина – це авторські рефлексії, подані у віршованій («просто заримовані почуття. Почуття, які просилися на волю») і частково прозовій формі (пояснення мають вірші «Перешкоди», «Думки», «Патріот» і «Сон»). А обрамлення – інтерв'ю та фото – це документальна фіксація подій і пережитого «за межею», що об'єктивує відчуття та актуалізує їх у часопросторі читацької рефлексії. Тому й говоримо про функціонально рівнозначність усіх частин видання, що забезпечують його смисловою єдністю.

Як особливий часопростір полон – це водночас уособлення неволі й межі, бо в контексті аналізованої книги віддзеркалює авторські пошуки етнічної, культурної й особистісної ідентичності. Так реалізується одна з усталених психологічно-світглядних і філософських схем самопізнання й самореалізації людини: межова ситуація дає усвідомлення кінцевості буття, що дарує особистості свободу порядкувати своїм земним життям і, зокрема, реалізуватися як творча і, в українському контексті це завжди важливо, національно свідомою особистістю.

Отже, особистість може відчувати надзвичайний емоційний підйом через віднайдення себе нової й нових важливих життєвих смислів. Вона активізується, бо як ніколи відчуває потребу обмінятися набутих досвідом, пізнаним і пережитим з іншими. Згідно з К. Ясперсом, саме комунікація дозволяє людині пізнати самого себе, тобто, як і творчість, є один із проявів трансцендування – процесом «віднайдення й водночас реалізації Я як самості. У ній самості взаємно творять одна одну. Комунікація –

це любовна боротьба, в якій екзистенція бореться за безумовну відкритість» [Цит. за: Бохенский 2000, с. 159].

Зрозуміло, за умови відсутності, приміром, відповідних умінь і навичок, творчого досвіду, освіти чи знань творча особистість може й не досягти того результату, якого очікують, скажімо, професійні читачі – видавці, критики, літературознавці. Проте, на думку деяких сучасних українських літературознавців [Філоненко 2011, с. 6], снобізм фахівця не є причиною того, що масову літературу не треба вивчати. У цілому погоджуємося з цим поглядом, бо результати дослідження поп-культури багато в чому залежать безпосередньо від професійності теоретика, поставлених ним завдань, тож можуть бути плідними й корисними. Проте медійний дискурс легко всотує явища масової культури, що пояснюється низкою факторів. Крім актуальності проблематики, чинником упізнаності видання, вписуваністю в горизонти очікування аудиторії можуть стати елементи, пов'язані з його видавничою підготовкою і друком: продумана композиція, вдале оформлення, логічна стратегія промоції та ін. Жаданим для масмедійного дискурсу видання може стати й через особу автора, який реалізувався і в іншій сфері діяльності (громадські активісти, співаки, травесті-діви, ведучі тощо). Усі ці елементи можна вважати чинниками входження видання А. Бессараба в медійний простір й актуалізації його на певному історичному етапі.

Отже, смислове ядро книжки – вірші людини, що, перебуваючи в полоні, оцінює пройдений життєвий шлях, аналізує ціннісні орієнтири, розмірковує над долею своєї країни й народу.

Авторська рефлексія в поетичній частині розгортається через концепти «полону», «випробування», «творчості», «самоусвідомлення», «віднайдення себе», «патріотизму». Усі вони озвучені вже у передмові до розділу «Вірші з полону»: «кожна година, проведена в клітці, перетворюється на болісне випробування. І тільки сила духу, віра в справедливість і величезна всепоглинаюча любов до свободи, України, сім'ї дала змогу гідно пройти його» [Бессараб 2019, с. 51] і відлунюють у першому вірші «Перешкоди»: «Перешкоди свободі знищити! Хай навколо вирує кохання!..» [Бессараб 2019, с. 53].

Віднайдення себе відбувається долученням до культурних первнівнасамперед через мову, звідси й архетипний образ-символ «думка» і романтизований алюзивний часопростір козацької минувшини: «Так думав я за десятьма замками \ В полоні сепарів – укроп, в душі козак» [Бессараб 2019, с. 55]. Ліричний герой зізнається, що внутрішнє звільнення, відчуття полегшення приходить насамперед тоді, коли виражає думки українською, яку хоч і вважав рідною, але не розмовляв нею до сорока років.

Випробування межею і, як результат, – самовіднайдення дає можливість відчутти й пізнати нове світобуття. У ньому одночасно існує множинність смислових перспектив, кожна з яких не є універсальною, проте волею героя може стати визначальною. Втративши свободу фізично, стаючи іграш-

кою в руках інших, він позбувається страху бути самим собою.

У ситуації невизначеності й смертельної загрози (межі) ліричний герой не залишається самотнім, бо долучається до спільноти рідних (родина) й однопідумців (патріоти). Це своєрідний екзистенційний досвід, бо герой рухається до межі не цілеспрямовано, прагнучи позбутися страху смерті. Це вимушені обставини, у яких він віднаходить порятунком у творчості: «зазвичай до написання віршів підштовхували якісь сильні емоції» [Бессараб 2019, с. 57].

Концептосферавключеного до збірки інтерв'ю (медійного мінідискурсу збірки) у роботі проаналізовано шляхом визначення специфіки й зіставлення двох його наративних стратегій: відповідно героя інтерв'ю (Андрій Бессараб) та інтерв'юера (Тимура Нішніанідзе). При цьому було виокремлено кілька груп концептів, що відображають часові й просторові параметри «межі».

Одним із важливих для групи часових характеристик є тематичний модус «до і після»: «до майдану і після майдану», «до війни і після війни», «до полону і після полону». У наративній лінії журналіста він послідовно реалізується в питаннях й уточненнях як експліковано, так й імпліковано, зокрема: «Як сьогодні сприймається оцей розподіл до 'війни і після війни'», «Що змінилося, що відбулося? Якими були настрої взимку 13–14-го?», «Що вона (дружина – О. Ж.) тобі говорила через твіроку?», «Що змінилося в цьому майбутньому?», «Скажи, як на тобі позначився досвід полону? Ти змінився? Якщо порівняти до і після?».

Низка концептів, об'єднаних ідеєю «під час», є найскладнішою в комунікації як для інтерв'юера, так і респондента: смерть («А тобі говорили, що тебе уб'ють?»), обурення («Андрію, а не було образливо за те, що Україна, держава, тебе не захищає?»), обмануті сподівання («А за час, поки ти там сидів, були обмануті сподівання, коли тобі подавали знак, що ось-ось свобода?» – «Це, насправді, мабуть, і є одне з того, що найважче було в полоні, – оці обмануті сподівання. Їх було так багато і вони так часто були»), безпорадність («...наші зусилля навряд чи можуть вплинути на ситуацію»), ейфорія та втома («А коли дійсно вийшли, коли тебе забрали з полону, була ейфорія чи втома?»). Значущість цієї частини зумовлена актуалізацією проблем, породжуваних явищем полону, зокрема: необхідність спеціальної підготовки професійних військових до можливого полону; активізація роботи з визволення полонених; відповідальність людей, які готують обмін («мій особистий випадок не повинен ніяким чином відбиватися на державі. І я, як один з мільйонів українців, не повинен давати можливості на мені зіграти політично») тощо.

Наступна група концептів об'єднана антитезою «свої – чужі»: «з одного боку, це місто сепарське, а з другого – це місто людей, які створюють», «прибічники майдану і його противники», «ми й інші», «охоронці й полонені»: «Андрію, а ті люди, яких ти бачив, твої візаві в полоні, от ті українці, які вас охороняли, я маю на увазі сепарів, інших, як ми їх

назвемо?». Вона реалізується послідовно в наративній стратегії інтерв'юера, проте респондент, визнаючи, що йому важко це робити, згладжує гострі грані, уникаючи розмов про неприємне: «я вибрав для себе якісь позитивні моменти, хоча їх небагато було, ось на них я і роблю ставку...». При тому його стратегія – поміркованого, виваженого й гуманного наратора, що сподівається на щасливе майбуття й надає перевагу слову «люди»: «відсоток людей, здатних мислити самостійно, без впливу інформаційного тиску, дуже низький», «люди потроху починають прозрівати», «ці люди вже зрозуміли, що йдуть у той тунель, в кінці якого немає світла. Ця безнадійність у їхніх очах...». Антитеза «свої – чужі» в його наративі озвучується концептами: «хлопці», «українці», «люди, яким ми довіряємо керівництво державою», – «охоронці», «вертухай», «сепари», «сепаратисти», «ополченці» «якісь люди».

Крім того, у наративній стратегії героя інтерв'ю відбивається набутий у полоні трансцендентний досвід наближення до пізнання вищої істини, що проявляється у надзвичайно загостреному почутті відповідальності: не стільки за свої вчинки, стільки за долю тих людей, які ще знаходяться «за межею». Коли інтерв'юер запитує про реакцію полонених на те, що хтось уже звільнився, а їм доведеться провести в застінках невідомо скільки, респондент просить дозволу не відповідати на це запитання. Він не знає, якою буде доля цих людей, і усвідомлює, що не утримає це під контролем, але може допомогти на волі збором коштів.

Висновки. Отже, хронотопна модель межі-полону в книзі А. Бессараба «Ми не маємо права не бути сильними» відбиває процес віднайдення героєм себе у світобутті множинності смислових перспектив. Втративши фізичну свободу, герой позбувається страху бути самим собою, що насаперед пов'язано з його національною самоідентифікацією. У поетичній частині авторська рефлексія розгортається концептами «полону», «випробування», «творчості», «самоусвідомлення», «віднайдення себе», «патріотизму». В інтерв'ю реалізується наративна стратегія поміркованого, виваженого й гуманного наратора, активність якого спрямована в майбутнє. Натомість в лінії інтерв'юера чітко простежується стратегія категоричності: це й антитезагрупи концептів «свої-чужі», й спосіб формулювання деяких запитань, пов'язаних із перебуванням героя у полоні («Ти коли був там з цими ополченцями і з іншими, було страшно?») та ін.

Зазначимо, що робота журналіста із жертвами різних травмувальних обставин має бути окремим предметом дослідження, бо її специфіка недостатньо висвітлена у фаховій літературі. У практичній діяльності і початківці, і спеціалісти із досвідом можуть припуститися помилок, про свідчить аналіз нещодавніх прямих трансляцій зустрічі в аеропорту Бориспіль колишніх політ'в'язнів Росії (07 вересня 2019 р.), пресконференції із О. Сенцовим і О. Кольченком (10 вересня 2019 р.) тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астрахан Н.І. Моделювання у літературознавстві: аналіз художнього тексту та інтерпретація літературного твору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.01.06 – теорія літератури. Київ, 2015. 42 с.
2. Бессараб А. Ми не маємо права не бути сильними. Київ: ТОВ «Темпора», 2019. 112 с.
3. Бохенский Ю.М. Современная европейская философия. Москва: Научный мир, 2000. 256 с.
4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. Москва: Рефл-бук, К.:Ваклер, 2001. 656 с. URL: <https://bitly.su/jsR2m>
5. Презентація книги «Ми не маємо права не бути сильними» в медіацентрі «Накипело», Харків, 2019. URL: <https://bitly.su/4JsSSG>
6. Філоненк С.О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: монографія. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2011. 432 с.

REFERENCES

1. Astrakhan N.I. (2015) Modeliuvannia u literaturoznnavstvi [Modeling in Literary Studies]. PhD the author's abstract: 10.01.06. Kyiv, 42 s. [in Ukrainian].
2. Bessarab A. (2019) My ne maiemo prava ne buty sylnymy [We do not have the right not to be strong]. Kyiv: TOV «Tempora». 112 s. [in Ukrainian].
3. Bokhenskyi Yu.M. (2000) Sovremennaia evropeiskaia fylosofyia [Contemporary European philosophy]. Moskva: NM. 256 s. [in Ukrainian].
4. Pocheptsov H.H. (2001) Teoryia kommunykatsii [Communication theory]. Moskva: Refl-buk, Kyiv: Vakler. 656 s. URL: <https://bitly.su/jsR2m> [in Ukrainian].
5. Prezentatsiia knyhy «My ne maiemo prava ne buty sylnymy» v mediatsentri «Nakypelo» (2019), Kharkiv. URL: <https://bitly.su/4JsSSG> [in Ukrainian].
6. Filonenko S.O. (2011) Masova literatura v Ukraini: dyskurs / gender / zhanr [Mass Literature in Ukraine: Discourse / Gender / Genre]. Donetsk: LANDON-KhKhI. 432 s. [in Ukrainian].

THE CHRONOTOPIC MODEL OF THE BORDER-CAPTIVITY IN A. BESSARAB'S BOOK «WE DO NOT HAVE THE RIGHT NOT TO BE STRONG»

Abstract. The article analyzes the composition of A. Bessarab's book «We do not have the right not to be strong» as one of the factors of its actualization in artistic and media discourse, defines the features of the border-captivity chronotope model, which reflects the process of self-finding by personality, characterizes the conceptual sphere of the poetic nucleus and narrative strategies the interviewer and the interview hero in it. The edition consists of a small preface and three functionally equivalent parts. This is an interview of T. Nishianidze, a volunteer and project manager of the Books for the Front project, with A. Bessarab, who spent 14,000 hours in captivity, poetry interviews, captive interviews and a photo supplement. The text of the book is analyzed from the standpoint of the spatial organization as a phenomenon, taking into account the content and compositional features of both artistic and media discourses. The comparative aspect allows deepening understanding of the specificity of cultural and mass communication types. The methodological approach developed to N. Astrakhan is applied to the study of literary and journalistic works. According to him, the theoretical study of works involves two related directions, reflecting the transition from a static analytical model (linguistic) to a dynamic interpretive model (speech).

The chronotope model of the boundary-captivity in the analyzed book reflects the process of finding a hero himself in the world of the multiplicity of meaningful perspectives. Having lost his physical freedom, the hero rids himself of the fear of being himself. This process is first and foremost related to its national self-identification. In the poetic part of the author's reflection unfolds the concepts of 'captivity', 'test', 'creativity', 'self-awareness', 'finding yourself', 'patriotism'. The interview implements the narrative strategy of a forward-thinking, thoughtful, humane narrator. The line of the interviewer traces the categorical strategy: it is the antithesis of a group of 'one-man' concepts, and a way of formulating some questions related to the hero's captivity and others.

Keywords: chronotope model, border-captive, interview, concept, narrative strategy.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Журавська О., 2019 р.

Оксана Журавська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та нових медіа Київського університету імені Бориса Грінченка, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-4623-8933>

Oksana Zhuravska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Journalism and New Media Department, Borys Hrinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-4623-8933>